

УДК 94:930.25(477.64)"1941"

О. М. Попов

СЕРПЕНЬ 1941 РОКУ. ЗАПОРІЗЬКА ГРУПА ВІЙСЬК¹

Розкривається загальна картина формування та бойової діяльності Запорізької групи військ влітку 1941 р. Особливу увагу приділено 274-й стрілецькій дивізії, що була основою групи. На основі донесень про втрати спростовуються поширені уявлення про переважно запорізький склад дивізії і обґрунтовується думка про її комплектацію переважно призовниками з Одеської та Київської областей. За допомогою журналів бойових дій відтворюється панорама оборони Запоріжжя у серпні 1941 р., боєздатність та втрати захисників міста.

Ключові слова: Запорізька група військ, 274-а дивізія, оборона Запоріжжя.

1941-1945 роки, безсумнівно, є одним з найбільш важливих періодів вітчизняної історії. Сучасні українські реалії, коли під загрозу поставлено територіальну цілісність нашої країни, а уся система світової безпеки цинічно руйнується заради мрії диктатора сусідньої держави з відновлення імперії, свідчать про незасвоєність уроків Другої світової. Тож зараз історичний досвід Великої війни є актуальним як ніколи. Відтак просто кричущим є факт, що в суспільній свідомості, ба навіть у окремих наукових працях домінує парадна інтерпретація війни, створена ще за радянських часів.

Переможців, як відомо, не судять. Та переможець, яким у 1945 р. виявився режим Сталіна, доклав чимало зусиль для знищення з народної пам'яті справжньої картини 1941-1945 рр. Значною мірою йому та його ідейним наступникам це вдалося. Тож, попри величезну кількість наукових розвідок, у тому числі й краєзнавчих, Війна продовжує пригадувати багато нерозкритих питань, що чекають відповідей.

Перебігу бойових дій на запорізькій землі в 1941 році присвячено вже чимало літератури. Писали місцеві журналісти, музейні працівники, історики-дослідники [наприклад, 1-6]. Огляди подій 1941 р. – вкрай складного та неоднозначного у воєнному літописі Запоріжжя – поширюються десятками інтернет-сторінок. Та кількість публікацій не означає, що знайдено пояснення хоча б головних проблем оборони Запоріжжя. Це засвідчив вихід однієї з останніх праць з історії Запорізької області під час Великої війни [7]. Давши відповідь на частину питань, вона породила цілий ряд нових. Тож спробуємо піти далі у вивченні дискусійних моментів Запоріжжя 1941-го. У цій праці автор намагається подивитися на німецько-радянське протистояння в межах фронту Запорізької групи військ Резервної армії в серпні 1941 року, тобто до створення на базі Запорізької групи 12-ї армії другого формування.

Реальна війна з міцним підготовленим супротивником від 22 червня 41-го пішла поза сценаріями Сталіна, верхівки ВКП(б) та войовничих "червоних" командирів. Поразки РСЧА в червні-липні змусили керівництво країни перетворити країну в суцільний військовий табір. У нашому регіоні розпочалося формування Запорізької групи військ, основною бойовою одиницею стала 274-а стрілецька дивізія (далі – сд) під керівництвом полковника Петра Немерцалова.

19 липня можна вважати датою початку формування 274-ї дивізії, але не датою народження дивізії. Адже час, коли дивізія отримала бойовий прапор, поки що невідомий. Усе це не суперечить активним мобілізаціям, що проводились Одеським військовим округом від початку війни. Згідно з постановою Державного комітету оборони № ГКО-207сс від 19.7.41 р. дивізія мала отримати типово штатне озброєння: 11000 рушниць, 162 ручних кулеметів, 108 станкових кулеметів, 162 ППШ, 54 50-мм мінометів, 18 82-мм мінометів, 6 120-мм мінометів, 18 45-мм ПТО гармат, 12 76-мм полкових гармат, 16 76-мм дивізійних гармат, 4 85-мм зенітних гармат, 8 122-мм гаубиць, 6 37-мм зенітних гармат, 120 вантажівок, 12 тракторів СТЗ-5 [8].

Варто звернути увагу, що кількість 11 тисяч рушниць передбачає склад дивізії не менше 14 тисяч, тобто на початку планувалось підготувати дивізію за повним (в документах – "нормальним") штатом квітня 1941 р. з 14-14,5 тисяч особового складу.

274-а стрілецька дивізія включала в себе три стрілецькі полки: 961-ий під командуванням М.С. Ульянова, 963-ий під командуванням Г.Г. Нікітіна та 965-ий (командир Т.І. Грайворонський), а також 814-ий артилерійський полк, 546-ий окремий зенітний артилерійський дивізіон, 340-ий розвідувальний батальйон, 545-ий окремий саперний батальйон², 633-ій окремий батальйон зв'язку, 709-ий окремий медико-санітарний батальйон, 298-у окрему роту хімізахисту, 709-ий автотранспортний батальйон, 865-ий польовий автохлібозавод, 984-у польову поштову станцію та 828-у польову касу Держбанку.

Два підрозділи – 522-ий гаубичний артилерійський полк³ та 321-ий окремий винищувально-протитанковий дивізіон – планувалися за штатом 4/400, але у зв'язку зі зміною штатів не були створені.

Майже у всіх публікаціях проводиться думка, що дивізія формувалася переважно "з мешканців міста і області". Але на підставі деяких архівних документів про втрати дивізії під час оборони міста Запоріжжя, автор дотримується іншої думки. Так, Запоріжжя та область з часів утворення Одеського військового округу

¹ З розгорнутою версією статті можна ознайомитися за посиланням: http://www.docme.ru/doc/207928/zapor%D1%96z._ka-grupa.-serpen.-1941.-o.porov

² В багатьох електронних посиланнях пишеться "545 санбатальйон", тобто санітарний. Це помилка, автор котрої невідомий.

³ Цей полк не було сформовано, а під Запоріжжям приймав участь в боях один дивізіон дійсно 522-го гаубичного полку великої потужності. Цей полк входив до резерву Головного Командування, а тому командуванню 274 сд не підпорядковувався.

в СРСР знаходились (і до сьогодні знаходиться) в його межах і призовники до дивізій округу були переважно запасниками, мешканцями областей підпорядкованих округу.

Можемо проаналізувати кілька документів, що знаходяться на сайті ОБД-Меморіал стосовно втрат 274 сд у серпні – початку жовтня 1941 р.

Перший документ. Він датується 10 вересня 1941 року. Це донесення про безворотні втрати дивізії за період від 18 серпня по 10 вересня 1941 року за підписами начштабу дивізії підполковника Мозоліна та начальника 4-го відділення техніки інтенданта 1-го рангу Михайлова [9].

Всього в списках 61 вояк (командири та червоноармійці) з різних підрозділів, більшість з яких загинула або пропала без вісті 18.08.41 р. Серед них троє земляків-запорозжців було призвано з самого міста і один з області. А це – 6,55%. Решта призвалась переважно з Київської та Одеської областей. У командирів географія призову більш широка.

Другий документ. Це донесення про безворотні втрати 274 сд датується вже 04.11.1941 р. і походить зі штабу 4-ї стрілецької дивізії за підписами начштабу капітана Леонтьєва та начальника 4-го відділення техніки інтенданта 1-го рангу Давидова [10]. У цей час 274 сд вже була розформована, а кілька сотень червоноармійців та командирів, що врятувались від полону та вибралась крізь оточення, були долучені саме до 4-ї сд полковника І.П. Рослого. У документі є відомості втрат двох підрозділів 274 сд.

В першому списку втрати 865-го польового автохлібозаводу. Всього пропало без вісті в районі села Юльівка 3 жовтня 1941 року 54 бійця. 3 жовтня – це дата відходу дивізії із Запоріжжя. У списку за місцем проживання рідних по областях маємо наступну картину: Запорізька – 3 (5,55%), Одеська – 33, Київська – 9, Дніпропетровська – 2, Вінницька – 2, Сталінська – 2, Полтавська – 1, Черкаська – 1, Миколаївська – 1.

У другому списку - втрати 709 окремого медико-санітарного батальйону. Географія мобілізованих за місцем призову по областях така: Запорізька – 6 (12%), Київська – 10, Полтавська – 9, Дніпропетровська – 9, Одеська – 8, Сталінська – 3, Кримська – 2, Кіровоградська – 1, Вінницька – 1, Красноярський край – 1. Разом – 50 бійців та медиків батальйону.

Майже всі зникли без вісті також 3 жовтня 1941 року в районі між селищами Комишуваха та Жеребець. Ймовірно, підрозділи потрапили під удар німецької 16-ої танкової дивізії.

На сайті є ще один документ про втрати 274 сд – журнал без назви, підписаний вище згаданим інтендантом Михайловим. Там є записи про втрати з різних підрозділів на 765 вояків дивізії, а запоріжці серед втрат складають там також близько 12 відсотків, що менше від мобілізованих з Одещини та Київщини [11].

Дивізія за цей час отримувала поповнення, але, на думку автора, у стрілецьких полках запоріжці могли складати 20-25 %. А, отже, стверджувати, що 274 сд формувалася з переважно з мешканців нашого краю підстав немає. Подібний стан з домінуванням мобілізованих з Одеської області і в інших стрілецьких дивізіях, що формувались у нашому краї. Скоріш за все, ці дивізії треба назвати українськими.

Російські дослідники за наявності в підрозділах близько 50% представників однієї нації відносять їх до національних: грузинські, казахські, калмицькі, литовські тощо. Дивно, але українцям вони відмовляють у можливості існування національних військових частин, подаючи їх як безликі радянські [12]. Хіба варто тоді дивуватися переконанню керівництва нинішньої РФ й особисто В. Путіна, що війну виграли росіяни? А українці та інші нації були масовкою на фоні героїчної боротьби?

З наявних архівних документів можна дати оцінку чисельності та озброєнню 274-ої дивізії. Існує підсумкове оперативне зведення № 02/оп від 31.08.41 штабу Південного фронту: "... 12 А. Некомплект в стрілецьких дивізіях – 3843 ч. Планується покрити з 20 маршових батальйонів – 3000 л." [13, с.193]. А весь цей час у складі 12 А перебувала тільки одна стрілецька – 274-та, бо щойно сформована 270 сд тільки що прибула з району Мелітополя і в боях ще не була. У іншому документі, вже від штабу 12 А, вказується, що 274 сд вже отримала поповнення (1510 чол.) і загальна чисельність на цю ж дату (31.08.41 р.) склала 7638 чол. [14]. У боях за Хортицю в серпні дивізія не приймала активної участі, тому втрати від 20 серпня мізерні, наприклад, за 25-31 серпня – 5 вбитих, 11 поранених [14]. Вирахуємо штатну чисельність 274 сд: 7638+3843=11481, і можемо сміливо стверджувати, що дивізія увійшла в бій 18 серпня, маючи 11,5 тисяч вояків. Остаточна відповідь ймовірно лежить на архівних полицях Архіву Міністерства оборони РФ у Подольську.

Боездатність 274-ої дивізії назвати високою не можемо. Адже часу на створення дивізії припало мало. Плани формування дивізій виявилися нереальними. Ось яка оцінка боездатності дивізії на 6-7 серпня, тобто на час завершення формування згідно планів, доносилася до штабу Південно-Східного напрямку:

"274 сд укомплектована особовим складом на 33%. Має 92 рушниці, 3 ппд, 2 станкових [кулемета], 2 міномета. Решти зброї, засобів зв'язку, інженерного майна немає. Кінським складом укомплектована до 50%. Обмундирування на особовий склад є повністю, окрім речових мішків, плащ-палаток, рушничних та поясних ременів. Вози, похідні кухні потреби наявного складу задовольняють" [15].

Є свідчення, що не всі підрозділи на час підходу німців отримали навіть стрілецьку зброю, або отримували напередодні бою [16; 17, с.46]. Особливо це стосувалось допоміжних підрозділів. Така безрадісна картина введення в бій нових підрозділів спостерігаються в цей час на всіх фронтах.

Проте, 274-й дивізії було за що зачепитися – навколо правобережної частини міста від Розумовки¹ до Великого Лугу були підготовлені польові укріплення. Зводились вони переважно місцевим населенням та саперними частинами, і за різними звітами, на час підходу німецьких військ готовність укріплень була достатньою. Незважаючи на проблеми з боездатністю, дивізія збиралась дати бій і утримати плацдарм навколо Запоріжжя. Саме таким був наказ Сталіна. 16 серпня полки займали оборону [18]. Дивізія

¹ Орфографія автора.

підсилювалась також 10 панцерниками – штабним фронтовим резервом. Подаємо уривок з оперативного зведення №110 штабу ПФ за підписом начальника штабу генерал-майора Романова на 8-у годину ранку 18 серпня: “274 сд – боронить Запорізький плацдарм на рубежі кол. Кронсвейд, Канцеровка, Розумовка. Перед фронтом дивізії дрібні групи противника з танками” [19].

Тим часом, німецькі війська не втрачали часу. П'ятидобовий ривок до Дніпра 14-го моторизованого корпусу під керівництвом генерала від інфантерії Г. фон Вітерсгейма у складі 25-ї моторизованої (генерал-лейтенант Г. Кльоснер) та 9-ї танкової (генерал-лейтенант А. фон Хубичкі) був стрімким. На шляху від Уманського “котла” на Кривий Ріг – Апостолове – Нікополь – Запоріжжя корпус розгромив та розפורшив 253 сд, Нікопольський комуністичний батальйон та інші дрібні підрозділи. А з північно-західного напрямку від села Чумаки (17.08.41 р.) до Дніпра просувались передові загоны 14 тд (генерал Ф. Кюн). Завданням останньої було роз'єднати плацдарм між Запоріжжям та Дніпропетровськом, а далі вести наступ на Дніпропетровськ з півдня.

Чи був вихід в правобережне передмістя німецьких мотоколон несподіваним для командування фронтом та дивізії? Звичайно, свою долю хаосу вносили численні біженці, що накопичувалися на правому березі та потяги, що проривалися між німцями на Запоріжжя. Наявні документи дають підстави говорити, що прорив на Запоріжжя відстежувався військовими з різних джерел і в штабах знали реальність становища [20]. Близько 13-ї години 17 серпня зафіксовано німецький загін з 8-10 танками в районі Чортотлика, о 20.35 на ст. Колгоспна, а о 22.40 – на підході до Канцеровки вже почалась стрілянина. Це підтверджується і донесеннями бійців постів ЗСОЗ¹. Отже, німці обминули Нікополь головними загонами. Генерал Ф. Харитонов сподівався на 11-у запасну стрілецьку бригаду з трьох полків в районі Нікополя, але мобілізовані червоноармійці розбіглися, “істребкі” та загін прикордонників переправились на південний берег Дніпра [18].

17-го вдень до Запоріжжя прибув від Дніпропетровська на авто батальйонний комісар Костянтин Сімонов, який у своїх спогадах навів гнітючу картину відступу [21, с.231-232]. Можна тільки пошкодувати, що він не затримався, бо його спогади про 41-й рік живі, цікаві, правдиві. Подібне враження правого берегу запам'ятав і В. Остен у мемуарній повісті “Записки без вести пропавшого” [17].

Тривожна ситуація з проривом німецьких моторизованих військ до Запоріжжя була на контролі в штабі Південно-Західного напрямку (м. Полтава) З переговорів між цим штабом та штабом Південного фронту можемо відтворити події 18-20 серпня під Запоріжжям. Переговори про перебіг подій під Запоріжжям, Дніпропетровськом та навколо відступаючих армій проходили вночі та вдень 18-20 серпня [22].

Бій вранці розпочався атакою німецького батальйону мотопіхоти з трьома танками на залізничний міст, що на Старому Дніпрі. На десяту годину ранку атака була відбита, на полі бою лишилось два німецьких танки. Оборона втратила панцерник. Підтягнувши сили, німці почали шукати слабкі місця в обороні. Обидві сторони до бою залучили авіацію. Командування дивізією намагалось перехопити ініціативу, піднявши кілька разів стрілецькі підрозділи в атаку. Проте німці продовжили свою тактику розхитування оборони, не втягаючись в рукопашні сутички з контратакуючими червоноармійцями. На дванадцятую годину німці мали вже успіх, роз'єднали оборону та подавши артилерійські батареї. 965 сп відступав в Розумовські плавні, а підрозділи 963 сп – на Хортицю. Мости на час відступу були заміновані, оборона зміцнена зенітними гарматами, проте німцям вдалося на 14-у годину вже панувати на Хортиці, а міст захопити неушкодженим.

Звістка про те, що німці на Хортиці була рівнозначна панічному гаслу: “Німці в городі!” Саме так багатьма мешканцями сприймалася така звістка від біженців та відступаючих. Загальному хаосу сприяв початок нищення міської інфраструктури енкавеесниками та міліціонерами. Долучилися до безладу і деякі керівники та відповідальні особи на підприємствах та установах. Так, командир Запорізького ЗСОЗ Ф.Д. Ткаченко розшукував своїх підлеглих вже в області. Хутко зник і перший секретар міському партії Скрябін. Ось тут знадобились бійці винищувальних батальйонів, які розстрілами людей намагались відновити порядок в місті. На цю тему є достатньо спогадів свідків тих подій [23, с.23-25].

Ситуацію на Хортиці намагався також виправити генерал-майор Ф. Харитонов. Але це йому вдалося частково, і до трьох тисяч бійців відступали в південну частину острова.

Між тим німці почали наступ з вже з Верхньої Хортиці на греблю. З появою в обідню пору німецького передового загону з півночі долю електростанції та “перемички” (як військові називали греблю), було вирішено. З наявних документів видно, що керівництво штабу фронту знало про мінування мостів та “перемички” і було готовим до їхнього знищення. Весь час до самого вечора греблю відступали та рятувались від бою біженці та мешканці правобережної частини міста. Потім відступали ополченці та 961 стрілецький полк. До речі, це був один єдиний бій ополченців в обороні міста. Більше вони ніде згадуються. Рятуючи ситуацію, командування направляло в бій всі свої резерви. Так, наприклад, зазнали великих втрат на правому березі в бою 18.08.41 р. і слухачі курсів удосконалення політскладу запасу ОдВО: зникли без вісті комбат та 10 командирів цього підрозділу [24]. Про втрати самих курсантів донесень не виявлено. Слід зазначити, що серед курсантів теоретично міг бути О.Г. Єременко – міфологічний прототип “політрука-комбата”.

Штаб фронту вважав ситуацію небезпечною, була ймовірність опинитися під обстрілом і тому майже весь штаб пересувається на 5 км на схід, а на старому місці залишається група оперативного відділу тримати зв'язок. Таке близьке сусідство з ворогом та ще й без електрики лякало командування штабу, і ще в ніч з 18 на 19 серпня звернулося до штабу Південно-Західного напрямку (Полтава), а при нагоді, того ж дня, – до Главкома Й. Сталіна з проханням на дозвіл перебратися далі від небезпеки. Попередньо, близько

¹ Зовнішнє спостереження, оповіщення, зв'язок (російською – посты ВНОС).

сімнадцятої години 18.08 із Запоріжжя виїхало дві групи на пошуки нової квартири в район Синельникове-Чаплино [25]. Відповідь з Полтави була негативною:

“1. З питання зміни квартири главнокомандувачем наказав передати вам, що вже час припинити стандартний перехід штабу з флангу на фланг. Ні під яким виглядом жоден німець не повинен перейти на лівий берег Дніпра. Тому ваше головне завдання – організувати оборону Дніпра, зокрема Запоріжжя. Поки не організуєте міцної оборони – ні кроку назад. ... Генерал-майор Штромберг” [26].

Генштаб в Москві вирішив за доцільне забезпечити штаб фронту і дав дозвіл на переїзд. За добу 20.08 штаб фронту вже облаштовується на новому місці в Покровському, і вечірнє оперзведення №114 виходить вже з Покровського. Переїзд не обійшовся без втрат:

“Восьме. При переїзді Штафронту на новий КП один ешелон штабу бомбардувався авіацією противника. В результаті вбиті – полковник Берніков і майор Семьонов; вбито та поранено групу червоноармійців. Точне число з'ясовується” [27].

Отже, надвечір 18-го зривається та частково руйнується східний міст (проїзна частина) на Хортицю, а потім, потужним вибухом руйнується сама гребля. Автор статті солідаризується з В. Лініковим і дотримується думки, що існувала реальна загроза захоплення міста, а відповідно, штабу дивізії та штабу Південного фронту німцями, подібно як вони захопили Хортицю [28]. А виконавці зриву виконували наказ Головнокомандувача і враховувати будь-які людські фактори не збирались. Питання мостів на Дніпрі Й. Сталін тримав на особистому контролі. Звичайно, руйнувати греблю в таких великих масштабах, необхідності не було.

Результати бою 18 серпня були невтішними для захисників. Спробуємо навести кілька прикладів. Тільки 16-й зенітно-артилерійський полк втратив три батареї і 221-го бійця вбитими та зниклими без вісті [29]. У 31 окремому інженерно-хімічному батальйоні загинуло командування, а загальні втрати склали 11 вбитих, 3 поранених, зниклих без вісті – 35 [30]. 179-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон, який також був в обороні міста, втратив 40 бійців, доля яких невідома [31]. Зазнали великих втрат два батальйони полку НКВС, були розпорочені батальйони запорізьких ополченців.

Від складу дивізії лишилось, за оптимістичними розрахунками, трохи більше 6 тисяч. Втрати дивізії склали не менше 5 з половиною тисяч бійців полоненими, вбитими, потопленими, тими, що розбіглися. Це надто велике число для одного бою. Частку потоплених у водах Дніпра достеменно не знаємо. Можемо тільки припустити – в межах трьох тисяч тільки з двох стрілецьких полків (965 та 963 сп) дивізії. На думку автора, загальні беззворотні втрати усіх військових підрозділів, що були в обороні міста, сягнули за 7 тисяч.

Поки 274 сд оговтувалася від поразки, в оборону міста були висунуті і курси молодших політруків під орудою батальйонного комісара Спартака. Курсанти були поділені на три взводи. На 20 серпня вони займали за донесенням т. Спартака: “перший взвод – гребля, другий взвод – східний залізничний міст, третій на 6-му селищі. Протягом ночі 2-й взвод піддавався кулеметному та мінометному обстрілу, в результаті якого є вбитих – 3 л. та поранених – 7 л. (всього). На 22.00 год. 19.08. на лівому березі Дніпра були помічені кулемети противника” [32]. 21 серпня курсанти-політруки були замінені частинами 274-ї сд та відправлені до штабу фронту [33].

Як відомо, командування Південного фронту планувало завдати поразки німецьким військам під Запоріжжям ударною групою Резервної армії з 4-х дивізій від Дніпропетровська. 19-20.08 там розгорілись зустрічні бої, які закінчилися поразкою радянських дивізій. Німці змушені були кинути в бій під Дніпропетровськ 9-у танкову від Запоріжжя. Це помітило командування Резервної, яке зажадало пізно ввечері 20 серпня від 274 сд активних дій (бойове розпорядження № 82/оп) по захопленню Хортиці та ліквідації мосту на на Старому Дніпрі [33].

Таким чином, Запорізька ділянка фронту стає важливою і командування Південного фронту вирішує директивою № 0083/оп 21 серпня 1941 р. призначити завдання “оволодіти островом Хортиця і міцно тримати оборону по східному берегу р. Дніпро утримуючи в своїх руках Запоріжжя” [34].

226 сд на той час буде ще не готовою до боїв, і під Запоріжжям так і не з'явиться. 270 сд знадобиться ще тиждень на підхід до міста, а Р. Малиновському готується також інше командування.

План на захоплення Хортиці складає генерал-майор Ф. Харитонов [35]. План простий, але надійний: переправа в південну частину острова, а звідти вести наступ до мосту, підтримати атакуючих артилерією та авіацією. Не забув генерал і про солдат – заклав там відпочинок для бійців та добре харчування перед боєм. Доставка на Хортицю боєприпасів та їжі ускладнювалась після повені браком човнів, барж тощо. Саме на 11 мсп 23.08 покладається спроба захопити та повернути острів назад. Для цього формується загін чисельністю в 600 бійців, який вночі висаджується на острів. Боротьба за острів триватиме до 25 серпня. Спроба виявиться невдалою. Проте бажання перемоги спонукало до появи в журналі бойових дій Південного фронту переможних звітів за 23 серпня: “знищено до 500 чоловік та 20 танків” [36]. Ці числа викликають сумніви, адже німецька 9-а тд вже була під Дніпропетровськом з своїми танками, а в обороні острова дійсно перебував 119 піхотний полк 25-ї моторизованої дивізії. Свої втрати начальник штабу 11 тд підполковник Левський визначив у 15 вбитих та 111 поранених [37].

З наступного дня вже починається друге народження 12-ї армії, основою якої була Запорізька група та управління 17-го стрілецького корпусу [38].

Таким чином, на початковому етапі радянсько-німецької війни у нашому регіоні розпочалося формування Запорізької групи військ, основною бойовою одиницею стала 274-а стрілецька дивізія. Попри поширені уявлення, архівні джерела не дають підстави стверджувати, що вона була сформована лише з місцевих жителів. Дивізія взяла активну участь у обороні Запоріжжя: обороні правого берега, захисті греблі Дніпрогесу та її подальшому підриві.

Джерела та література

1. Сосницький Л. Запорізькі "панфіловці": 60 років історична наука мовчить // "Наша газета +" [Центральний орган СДПУ(О)]. – 2001. – 17 серпня.
2. Олейник А. Запорожская область осенью 1941 года : [некоторые данные о обороне Запорожья в первый год Великой Отечественной войны] / А. Олейник // Запорозька Січ. – 2005. – 22 листопада (№ 225). – С.5.
3. Гаєв Ю. Август 41-го: "Реве та стогне Дніпр широкий" / Ю. Гаєв. – Запоріжжя : Поліграф, 2005.
4. Героев славных имена : 65-летию Великой Победы посвящается / [авт.-сост. и гл. ред. Наталья Кузьменко; авт. кол.: Валерий Чернолуцкий и др.]. – Запорожье : АА Тандем, 2010. – 224 с.
5. Мороко В.М. Війна у правдивому вимірі (до 70-річчя оборони запорізького Придніпров'я) / В.М. Мороко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. XXX. – С.60-72.
6. Тараненко С.В. Оборона Запорожья в августе – октябре 1941 года / С.В. Тараненко // Музейний вісник. – 2006. – №6. – С.138-147.
7. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський [та ін.] ; Ф.Г. Турченко (наук. ред.). — Запоріжжя : Просвіта, 2013. — 416 с.
8. Государственный Комитет Обороны. Постановление №ГКО-207сс от 19.07.41 // <http://www.soldat.ru/doc/gko/text/0207.html>
9. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (далі ЦАМО РФ). – Ф.58. – Оп.818884. – Спр.31.
10. ЦАМО РФ. – Ф.58. – Оп.818884. – Спр.56.
11. ЦАМО РФ. – Ф.1567. – Оп.1. – Спр.8.
12. Кирсанов Н.А., Дробязко С.И. Великая Отечественная война 1941-1945 гг.: национальные и добровольческие формирования по разные стороны фронта / Н.А. Кирсанов, С.И. Дробязко // Отечественная история. – 2001. – №6. – С.60-75.
13. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Выпуск 40. – Москва : Воениздат, 1960. – 474 с.
14. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.62. – Арк.51-54.
15. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.230. – Арк.91.
16. Державний архів Запорізької області. – Ф.П-337. – Оп.5. – Спр.42. – Арк.46.
17. Остен В.В. Встань над болью своей / В.В. Остен. – М. : Советский писатель, 1989. – 378 с.
18. ЦАМО РФ. – Ф.251. – Оп.646. – Спр.31. – Арк.285.
19. ЦАМО РФ. – Ф.251. – Оп.646. – Спр.32. – Арк.141.
20. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.60. – Арк.100-102.
21. Симонов К.М. Разные дни войны: Дневник писателя: В 2 т. / К.М. Симонов. – Т.1. – М. : Известия, 1981. – 527 с.
22. ЦАМО РФ. – Ф.251. – Оп.646. – Спр.32. – Арк.1-80.
23. Запорізький архів. Народна війна. 1941–1944. Антифашистський рух Опору на території Запорізької області: Збірник документів і матеріалів: Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: В.О. Бондар, О.Г. Величко, І.В. Козлова. – Запоріжжя : Прем'єр, 2005. – 560 с.
24. ЦАМО РФ. – Ф.58. – Оп.818884. – Спр.28 // <http://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=1010099&page=1>.
25. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.4. – Арк.320-322.
26. ЦАМО РФ. – Ф.251. – Оп.646. – Спр.32. – Арк.16-17.
27. ЦАМО РФ. – Ф.251. – Оп.646. – Спр.31. – Арк.146.
28. Лініков В.А. Підбив Дніпровської греблі 18 серпня 1941 р. / В.А. Лініков // Музейний вісник. – 2013. – №12. – С.226-231.
29. ЦАМО РФ. – Ф.58. – Оп.818883. – Спр.4 // <http://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=50246165&page=1>.
30. Російський державний військовий архів. – Ф.39086. – Оп.1. – Спр.10.
31. ЦАМО РФ. – Ф.58. – Оп.818883. – Спр.51.
32. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.4. – Арк.275.
33. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.4. – Арк.271.
34. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.4. – Арк.254.
35. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.43. – Арк.32.
36. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.233. – Арк.8-9.
37. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.62. – Арк.48.
38. ЦАМО РФ. – Ф.228. – Оп.701. – Спр.4. – Арк.294-295.

Попов А. М. Август 1941 года. Запорожская группа войск

Раскрывается общая картина формирования и боевой деятельности Запорожской группы войск летом 1941 г. Особое внимание уделено 274-й стрелковой дивизии, которая была основой группы. На основе донесений о потерях опровергаются распространенные представления о преимущественно запорожском составе дивизии и обосновывается мысль о ее комплектации преимущественно призывниками из Одесской и Киевской областей. С помощью журналов боевых действий воспроизводится панорама обороны Запорожья в августе 1941 г., боеспособность и потери защитников города.

Ключевые слова: Запорожская группа войск, 274-я дивизия, оборона Запорожья.

Porov O. M. August 1941. Zaporizhzhya's army group

The article reveals the general picture of the formation and activity of Zaporizhzhya troops' group in summer 1941. Special attention was given to 274th infantry division, which was the foundation of the group. Author bases on the loss reports and disproves common understanding about mainly Zaporizhzhya's character and substantiates the idea about its composition with conscripts from Odessa and Kiev regions. With journals of battle activities panorama of the defense of Zaporizhzhya in August 1941, fighting abilities and losses of the city's defenders were reconstructed.

Keywords: Zaporizhzhya's group of forces, 274th Division, defense of Zaporizhzhya.